

יש "גאווה טובה מאוד"!!

הרב נריה גוטל, ראש המכללה¹

על שְׁבַחָה של מידת הענווה כמעט מיותר להכביר מילים. בירושלמי² תמצתו ואמרו קצרות: "מה שעשת חכמה עטרה לראשה, עשת ענוה עקב לסולייסה"; רמב"ם הורה³ כי בשונה מרוב המידות, בהן על האדם לנקוט דרך ממצעת – שביל זהב, הרי לא כן במידת הענווה; בה ימקם האדם את עצמו בקצה היותר מרוחק מן הגאווה – שיהיה שפל רוח ותהיה רוחו נמוכה למאד".⁴ וכן במקורות רבים נוספים.

ברם, אחר שדברים אלה הם מן המפורסמות שכבר אינם טעונים הוכחה, בהם אין להאריך. לא כן ביחס לאמירה הפוכה, זו שבאה להציב תמרור אזהרה דווקא מפני "עודף" ענווה! תפיסה זו, לפי שהיא פחות ידועה, ולפי שאי-פרסומה הוא לרועץ, ראויה אם כן להבלטה, ומשהו – ומקוצר היריעה רק 'משהו' – מזה להלך.

שלושה פגמים ראשיים עלולים לצמוח מענוות-יתר: (א) ענוות-יתר עלולה לסרס יצירתיות וחדשנות. עלול אדם לומר מי אני ומה אני שאעיר ואסתור, אבקר ואחלוק, אוסיף ואפרש וכו' על מה שאמרו, או לא אמרו, קדמונים קדושי עליון; (ב) ענוות-יתר עלולה להוריד מהאדם משא של מחויבות, של אחריות, של תודעת אצילות המחייבת; (ג) ענוות-יתר של האדם כלפי עצמו עלולה ליצור תחושה דומה כלפי זולתו: מה אני לא 'משהו' אף חברי לא 'משהו', חלילה.

חכמי ישראל, ובעיקר אישי מוסר וחסידות, שהיו מודעים לכך, ביטאו ביקורת נוקבת נגד גישה כזו. שורש לביקורת הם מצאו כבר בתיאור תנ"כי שמהלל את נוהגו של יהושפט, מלך ישראל: "ויגבה לבו בדרכי ד' " (דברי הימים-ב יז, ו). נוהגו זה של יהושפט התפרש כך על ידי רבי יעקב עמדין:⁵

[...] יש גאווה אחרת רוחניות [!] טובה מאוד [...] יש לנו לילך אחר מדותיו יתברך [...] וכל מה שהאדם נלכד במצודת יצה"ר בא לו מחמת ששוכח יחוסו הנורא ונפלא כי בן מלך הוא [...] לפיכך עצה טובה וגדולה וחשובה היא מי לה' אלי, ידע ישראל כי ה' הוא מתגאה בו [...] והוא שהכתוב משבח יהושפט ויגבה ליבו בדרכי ה'.⁶

למעשה, כבר רבנו בחיי ו' פקודה עמד על כך,⁷ בהבחינו בין גאווה שלילית לגאווה חיובית: "גאווה שתהיה מחמת הגופים היא מרחקת הכניעה מן הלב" והיא שלילית, ללא ספק. הוא הדין גם גאווה רוחנית: "שיתגאה האדם בחכמתו והצדיק במעשהו". ברם ישנה גאווה משובחת:

¹ המצי"ב הוא תקציר של מאמר ארוך ומפורט יותר שכתב ראש המכללה בנושא חיוני זה. את המאמר המלא ניתן (ומומלץ) לראות, באתר המכללה: <http://neworot.macam.ac.il/SectionPage.aspx?id=7>.

² שבת (א, ג, ג, ע"ג).

³ ה' דעות ב, ג.

⁴ להרחבה ולהעמקה, ראה במאמר המלא של הרב גוטל, שם.

⁵ ר"י עמדין, הקדמת סידור בית יעקב – סולם בית אל, לעמבערג תרס"ד, עמ' 9.

⁶ בשעתו התפרסם בשם הרב ח"י הלוי, שיש מקום – בעיקר לספרדים – להימנע מהוצאת ציטיות מעל הבגדים, בין השאר מחשש יוהרא (הוראתו זו התפרסמה שוב ושוב בשו"ת עשה לך רב, אם כי לימים מיתן את סגנון הכרעתו בזה – ראה והשווה: חלק ב סימן כ, חלק ג סימן ב, חלק ה עמ' שכה, חלק ו עמ' שיז, חלק ח עמ' שלח-שלט). זכורני, כי כאשר דנתי בדבר לפני מו"ר הרב אברהם שפירא יבלטו"א, הרי זו הייתה תגובתו המיידית: "ויגבה לבו בדרכי ד' " מלמדנו כי אדרבה, מצוות טעונות הבלטה, התפארות ואפילו גאווה!

⁷ בספר חובות הלבבות, שער הכניעה, פרק ט.

והמשובח, כשמתגאה החכם בחכמתו והצדיק במעשהו הודאה לגודל טובת הבורא עליו בהם ושמחה בעבורם, ויגרום לו להוסיף ולהשתדל בהם [...] מודה לאלהים על מה שחננו מן המעלות, ומשבח אותו על אשר הפיקו לקנות החמודות. וזאת הגאווה אינה מזקת לכניעה ולא מרחקת אותה, ובכמוה אמר הכתוב ויגבה לבו בדרכי ה', אך היא מסייעת אותה ומוסיפה בה [...].

תפיסה זו של "ייחוס מחייב" חוזרת ונשנית במגוון סגנונות. רבנו יונה גירונדי כתב בשערי העבודה:⁸
"הפתח הראשון הוא שידע האיש העובד ערך עצמו, ויכיר מעלתו ומעלת אבותיו, וגדולתם וחשיבותם וחיבתם אצל הבורא ית'. וישתדל ויתחזק תמיד להעמיד עצמו במעלה ההיא, ולהתנהג בה תמיד..."
וכן כתב המגיד רי"י מפולנאה:⁹

[...] גם בעונה צריך לפעמים מידה בינונית והוא צורך גבוה מאוד כמו ששמעתי ממורי [= הבעש"ט זצ"ל] שרוב ענוותנותו של האדם גורם שנתרחק מעבודת הש"י שמצד שפלותו אינו מאמין כי האדם גורם ע"י תפלתו ותורתו שפע אל כל העולמות וגם המלאכים ניזונים ע"י תורתו ותפלתו¹⁰ שאילו היה מאמין זה כמה היה עובד ד' בשמחה וביראה מרוב כל...¹¹.

לגישה זו, השוללת ענווה שלא במקומה, יש גם נגזרת יישומית, מעשית-חינוכית. כך למשל הומלץ בספר חסידים:¹²

יש ענוה יורשת גיהנם ומנחלת אש [...]. כיצד, מי שרואה בניו או קרוביו ותלמידיו בתרבות רעה ובידו למחות בחירופין והכאות ואומר בלבו אהיה מעורב דעתי עמהם ולא אהיה מחרף ומכה, הרי זה מנחילם גהינם.

*

אמור מעתה: גדולי ישראל אלה מצאו לנכון לומר, ולא אחת, כי לצד הבעה חוזרת ונשנית של חשיבות מידת הענווה ומיקומה כמסד עבודת ד' ראויה, חלילה להזניח את הבעת מעלתו, ערכו וייחוסו של האדם ואת הדרישה להכרתו במתחייב ממעלה סגולית זו.

אין לכחד, וחיובים לומר בכנות וביושר: מסר זה של ביקורת על ענוות-יתר בא במשורה, בכמות שאינה דומה כלל ועיקר לזו המדגישה את נחיצות הענווה בעבודת ד', ועם זאת – כמות אינה בבואת-כלל. דומה שהמסר ההפוך, המצדד – לעיתים, במידה, ובמקום ובזמן הראויים – דווקא בגאווה, מסר זה ערכי, מהותי וחשוב לא פחות. "לפעמים אין צריכים להתיירא מגדלות, שהיא מרוממת את האדם לפעול גדולות" (ראי"ה קוק, מדות הראי"ה, ענווה, ח, עמ' קמא).¹³

דגש זה, לא רק על הכלל כולו הוא בא ללמד – מעלת כלל ישראל – אלא גם על הפרט בישראל, אותו פרט שחננו הבורא בכישורים וביכולות ייחודיים, בהצטיינות יתרה. המסר העולה מכל האמור הוא שאסור לו למצטיין להתעלם מכך. חובה עליו להכיר בפוטנציאל גלום זה, לעשות בו שימוש מיטבי ולהוציאו מן הכוח אל הפועל.

⁸ ספר שערי העבודה להחסידי רבינו יונה גירונדי ז"ל, מכת"י, מהדורת בנימין יהושע זילבר, בני ברק תשכ"ז, עמ' א-ב.

⁹ תולדות יעקב יוסף, וורשא תרמ"א, פרשת עקב, עמ' 361–362.

¹⁰ השווה אגרת התשובה, לבעל התניא, פרק ו: "והנה יעקב חבל נחלתו כתיב, עד"מ [=על דרך משל] כמו החבל שראשו א' למעלה וראשו השני למטה, אם ימשוך אדם בראשו השני ינענע וימשך אחריו גם ראשו הראשון כמה שאפשר לו להמשך" [ובדיוק אותו משל, עם ביסוס על אותו מקרא, בסידור בית יעקב הנ"ל, עמ' 6]; ואריכות דברים אצל ר"ח מוולוז'ין, נפש החיים, שער א פרקים ד-ז.

¹¹ ראה שיחת הרב אביגדר הלוי נבנצל לפרשת קרח תשס"ד, http://www.hakotel.org.il/docs/Neventzal_Korach_5764.doc; "יש לדעת באיזה מקום יש לנהוג בענוה. ישנה ענוה כמו זו של משה ואהרן, שביטלו את עצמם לרצון ה', 'נחנו מה' (שמות טז, ח) – אין לנו שום עצמיות. זוהי ענוה טובה. אבל ישנה גם ענוה של יצר הרע, שהוא אומר לאדם: הרי ממילא לא תהיה גדול בתורה, ואם כן מה יש לך ללמוד כל כך הרבה? – זוהי ענוה פסולה".

¹² ספר חסידים, מהדורת וויסטינעצקי, ברלין תרנ"א, סימן תתתשכד.

¹³ וראה שם, ט-י, על חיבור מידת הענווה "עם אותם היתרונות שנלקחו מתמצית הטוב שבטומאת הגאווה".